

2006. — Vol. 40. — No. 1. — P. 1.

18. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем / Г. Б. Клейнер ; ЦЭМИ РАН. — М. : Наука, 2004. — 240 с.

19. Иншаков О. Место институционализма в экономической науке / Иншаков О., Фролов Д. // Экономист. — 2005. — №10. — С. 39–44.

20. Московский А. Пределы институционализма / Московский А. // Экономист. — 2005. — №6. — С. 77.

21. Иншаков О. Эволюционная перспектива экономического институционализма / О. Иншаков // Вопросы экономики. — 2010. — № 09. — С. 63–77.

22. Фуруботн Э. Г. Институты и экономическая теория / Эрик Г. Фуруботн, Рудольф Рихтер ; пер. с английского под редакцией В. С. Катькало и Н. П. Дроздовой. — СПб. :Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета. — 2005. — С. 2–3.

Поступила до редакції 13.08.14

© О. М. Міночкіна, 2014

УДК 334.75:330.83

М. П. Войнаренко*

Л. А. Богатчик**

КЛАСТЕРИ В ЕКОНОМІЦІ: ОЦІНКА ПЕРЕДУМОВ ВИНИКНЕННЯ ТА ПЕРЕВАГ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Визначено напрями поширення кластерів в економіці країн Центральної та Східної Європи, розглянуто базові передумови формування кластерних структур в інституційній економіці, узагальнено перелік особливостей формування кластерів як цілісних самодостатніх інститутів, здійснено порівняльний аналіз моделей кластерної політики, запропоновано існуючий інструментарій вивчення кластерів доповнити трьома типами кластерної політики, сформовано набір переваг від створення та функціонування кластерів як інститутів ринкової економіки.

Ключові слова: кластери в економіці, типи кластерної політики, функціонування кластерів як інститутів.

Определены направления распространения кластеров в экономике стран Центральной и Восточной Европы, рассмотрены базовые предпосылки формирования кластерных структур в институциональной экономике, обобщенно перечень особенностей формирования кластеров как целостных самодостаточных институтов, осуществлен сравнительный анализ моделей кластерной политики, предложено существующий инструментальный изучения кластеров дополнить тремя типами кластерной политики, сформирован набор преимуществ от создания и функционирования кластеров как институтов рыночной экономики.

Ключевые слова: кластеры в экономике, типы кластерной политики, функционирование кластеров как институтов.

Directions distribution of clusters in the economies of Central and Eastern Europe are considered basic prerequisites for the formation of cluster structures in institutional economics, generalized features for cluster formation as integral self-sufficient institutions made a comparative analysis of models of cluster policy proposed study existing instrument cluster to complement the three types of cluster policy, formed a set of benefits from the establishment and functioning of clusters as institutions of a market economy.

Key words: clusters in economics, types of cluster policy, functioning of clusters as institutions.

Постановка проблеми. Кардинальні трансформаційні зміни, що відбулися в інституційній економіці світового господарства в середині ХХ ст. стали причиною формування нових територіально-галузевих та інтеграційних об'єднань:

кластерів, технопарків, вільних економічних зон, які вирізнялися високою конкурентоспроможністю на світовому ринку та значною економічною стійкістю даних структур. Однак, найбільш багатограними та конкурентоспроможними

* Войнаренко М. П. — д-р екон. наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи, перший проректор.

** Богатчик Л. А. — асистент кафедри обліку та аудиту.

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький.

за своїми можливостями виявилися кластерні об'єднання, які зайняли чільне місце серед інститутів економічного розвитку більшості розвинених країн.

Мета статті полягає в оцінці передумов виникнення та переваг функціонування кластерів як складових інституційних перетворень в соціально-економічних системах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток кластерів обумовлений необхідністю формування нового типу виробничих систем в умовах глобалізації економічних відносин. Практика 90-х років минулого століття продемонструвала успішну діяльність багатьох різноманітних кластерів, довела їхні конкурентні переваги, порівняно з традиційними структурами. Кластерна концепція поступово завоювала визнання ділового співтовариства, привертаючи до себе увагу все більшої кількості підприємств. На практиці багато кластерів виникали і розвивалися абсолютно природно, без будь-якого поспіху, причому на їх формування витрачено десятки років, перш ніж світову економіку охопила вже гігантська хвиля стратегічних кластерних утворень.

Інтенсивність охоплення кластерними структурами сфер господарської діяльності особливо підвищилася в 90-і роки ХХ століття в міру зростання глобалізації, розвитку конкурентної боротьби й ускладнення ситуації на світових ринках. Із зростанням обсягів інформації та знань про ризики в глобальній економіці значно змінилася роль кластерів у розвитку конкуренції. Наявність особливої можливості через кластеризацію формувати необхідну критичну масу у визначених сферах діяльності дає змогу кластерам віддзеркалювати унікальність будь-якої національної, регіональної або галузевої інституційної економіки.

Розуміння переваг кластерної філософії у світовій спільноті зростає дуже швидко. Так, усі країни Європи уже сформуливали та проводять реалізацію своїх національних програм кластеризації економіки. Про значимість розвитку кластерів в інституційній економіці європейських країн свідчить той факт, що на форумі Європалат у липні 2006 р. було прийнято Маніфест Європалат із розвитку кластерів у країнах Європи [1, 2].

Зазначимо, що особливого значення набувають кластерні технології економічного розвитку в країнах Центральної та Східної Європи, які сприяють активізації змін та стимулюють бізнес середовище до впровадження інновацій в цих країнах. Адже, кризові явища у світовій економіці останніх років обумовили підвищений інтерес до кластерних структур, як мобільних самодостатніх інститутів забезпечення економічного розвитку країни, що характеризують високим рівнем адап-

тивності, оперативною та ефективною реакцією на зміни нестабільного зовнішнього середовища. Так, економісти, які проводили аналітичне дослідження впливу азіатської кризи (1997–1999 рр.) на країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону, зробили висновок, що в країнах з високим рівнем кластеризації регіональної економіки вплив кризи був мінімальним або майже не відчутним. На відмінну від ряду економіки ряду азіатських країн, економіки яких не витримали натиску цієї нищівної кризи внаслідок їх мікроекономічної слабкості, відсутності внутрішньої конкуренції, неефективності корпоративного управління та досить слабкої банківської системи [3].

Потужна хвиля кластеризації охопила більшу частину економік провідних країн та продовжує активно поширюватися далі, що обумовлено тим, що кластерні технології набули статусу якісно нового вектору розвитку світової інституційної економічної системи.

За останні три десятиріччя досить чітко сформувалися розуміння сутності кластерних технологій, їх складне соціально-економічне інтегральне значення в сучасній практиці конкурентної боротьби, в розвитку інституційної економіки, що зумовило необхідність теоретичного дослідження даної проблеми економічною наукою і практикою державного регулювання соціально-економічного розвитку.

В інституційній економіці під кластером розуміється мережа незалежних виробничих або сервісних фірм (включаючи їхніх постачальників), творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), що пов'язують ринкові інститути (брокери, консультанти) та споживачів, які гармонійно взаємодіють один з одним в рамках єдиного ланцюжка формування вартості та є географічно наближеними [4]. Причому, географічні межі кластера відображають економічні реалії й не обов'язково збігаються з адміністративними та політичними кордонами. У той же час його формальні географічні межі сприяють активізації міжособистісних контактів і тісній взаємодії агентів внутрішнього ринку, стимулюють нагромадження соціального капіталу, критична маса якого формує підґрунтя інноваційного розвитку інституційної економіки країни.

Розглянемо більш детально основні передумови формування кластерів, як інститутів ринкової економіки (табл. 1) [5].

В інституційній теорії кластери, на відмінну від форм кооперативно-господарської взаємодії, розглядаються як цілісні самодостатні інституції забезпечення економічного розвитку країни, які характеризуються наступними особливостями:

Базові передумови формування кластерних структур в інституційній економіці

Зацікавлена сторона	Основні передумови створення кластера
Бізнес-структури (підприємства, компанії, корпорації тощо)	Наявність ключових власників і підприємств, які певним чином потенційно зацікавлені у співробітництві в межах кластера
	Кооперативні та інші зв'язки між підприємствами, що мають визначні традиції, відпрацьовані механізми взаємодії, достатньо високий рівень взаємної довіри
	Достатньо високий інноваційний рівень більшості підприємств та організацій потенційного кластеру
	Експортна складова в продукції кластеру дозволяє забезпечити його конкурентоспроможність
	Рівень претензій ключових власників високий: очевидним є їх бажання до подальшого інноваційного розвитку
	Провідні менеджери підприємств готові до діяльності в умовах зростаючого співробітництва та конкуренції в інтересах активного розвитку бізнесу і території
Органи влади та бізнес оточення	Органи влади зацікавлені у кластерному варіанті розвитку економіки регіону що сприяє активізації кооперації та співробітництва між групами підприємств
	Органи влади мають досвід успішної взаємодії з бізнесом, а також в тому секторі економіки, в якому передбачається інкубація кластеру
	Удосконалення нормативно-правової бази за участю керівників приватного бізнесу
	Сформувалися інфраструктура підтримки бізнесу, накопичений досвід прийняття участі в реінжинірингу підприємств, наданні консалтингових послуг
	Керівники регіону готові до діалогу з бізнесом на умовах партнерства
	Система професійної освіти може забезпечити необхідними кадрами і має достатній досвід підготовки кадрів для відповідних секторів економіки
Громадськість	Необхідність формування кластеру усвідомлена та є потребою громадськості
	Виділилися лідери, які подавали ідеї та документи, визначали способи формування кластера
	Відомі експерти, які готові та здатні до розвитку діалогу влади і бізнесу з метою формування та підвищення конкурентоспроможності кластера
	Наявність достатнього досвіду роботи з бізнесом та владою в умовах поширення співробітництва та зростання конкуренції

1) наявністю великого підприємства-лідера, що об'єднує довгострокову господарську, інноваційну та іншу стратегію усієї системи;

2) територіальною локалізацією переважної більшості підприємств-учасників кластерної системи;

3) стійкістю господарських взаємозв'язків між підприємствами-учасниками кластерної системи, домінуючим значенням цих зв'язків для більшості учасників;

4) соціокультурною близькістю економічних агентів, які формують єдині правила та принципи поведінки;

5) наявністю інтенсивних вертикальних та горизонтальних економічних зв'язків, які ґрунтуються як на ринкових (формальних), так і неринкових (неформальних) принципах обміну товарами, технологіями, сервісом, інформацією та людським капіталом;

6) довгостроковою координацією взаємодії учасників системи, в рамках її виробничих програм, інноваційних процесів, основних систем управління, контролю якості тощо;

7) орієнтованістю продукції кластерів на експорт або імпортозаміщення;

8) наявністю сучасних корпоративних систем управління, контролю бізнес-процесів, колективного господарського моніторингу тощо;

9) мережею державних і приватних місцевих установ, які підтримують учасників кластеру [5, 6].

У процесі формування кластерів, як інституцій економіки принципово важливим є питанням вибору відповідної моделі кластерної політики, яка буде реалізуватися в країні. Дослідження світової практики з даної проблеми дало змогу визначити дві основні моделі кластерної політики, зокрема: ліберальна та дирижистська моделі, основні відмінності яких представлені у табл. 2 [7].

Практика створення та функціонування кластерів в Україні дозволяє доповнити цей перелік ще трьома типами кластерної політики:

1) інноваційна: здійснюваний державними або регіональними органами влади комплекс заходів спрямований на виявлення існуючих або потенційних точок зростання вітчизняної економіки з метою всебічної підтримки їх розвитку. Як правило, до них відносяться високотехнологічні галузі, які відчувають значну потребу в інноваціях, за активної державної підтримки можуть визначити спеціалізацію регіональної економічної

Таблиця 2

Порівняльний аналіз моделей кластерної політики

Ознака	Ліберальна модель	Дирижистська модель
Об'єкт впливу	Розвиває існуючі кластери, які були раніше сформовані ринком	На державному та регіональному рівнях обираються галузеві та регіональні пріоритети, а також обираються кластери, які планується розвивати
Роль регіональних органів влади у формуванні інфраструктури кластера	Органи влади доволі рідко приймають участь у створенні інфраструктури для кластерів	Інфраструктура для розвитку пріоритетних кластерів створюється або включається цілеспрямовано (наприклад, підрозділи університетів, інноваційні центри, науково-дослідні інститути, банки, аеропорти, дороги тощо)
Напрямок державної політики	Держава створює стимули для регіональних органів влади, на яких лежить вся відповідальність за існуючий або новостворений кластер	Регіон для створення кластера, а також обсяг його фінансування визначаються державою з урахуванням думки або пропозицій регіональних (територіальних) структур

системи і здатні забезпечити економічне відродження регіонів на якісно новому рівні, де перевага надається конструктивним формам співпраці з бізнесом та інституціями;

2) лобістська: державні чи регіональні органи влади лобіюють певні інтереси в окремих галузях економіки, які в умовах ринкової економіки не здатні самостійно утримати високий рівень конкуренції і потребують державного захисту. У суспільстві такі галузі відносять до соціально орієнтованих, вони характеризуються високим споживчим попитом, проте низькою рентабельністю і, відповідно, невисокою інвестиційною привабливістю з боку приватних інвестицій;

3) незалежна ініціативна: державні або регіональні органи влади підтримують ініціативу громадських чи інших організацій, особливо не втручаючись і не фінансуючи процеси, пов'язані зі створенням і функціонуванням кластерів. Така політика властива як природним, так і штучно створеним кластерам за умови, що підприємства кластера володіють високим фінансовим потенціалом, сильною конкурентною позицією на ринку і в регіоні існують ініціативні групи з кола підприємців або громадських організацій, які представляють їх інтереси на регіональному та національному рівнях. Основна перевага створення та необхідності підтримки функціонування таких кластерів полягає у можливості отримання додаткових конкурентних переваг регіону за рахунок виникнення синергетичного ефекту в результаті внутрікластерної взаємодії [8].

Кластери є важливим інститутом регіональної економіки країни, який дає можливість подолати замкнутість, інертність, негнучкість та змови між суб'єктами господарювання для формування сприятливого навколишнього середовища, що має велике значення для розробки стратегії економічного розвитку регіону. Учасники кластера одержують додаткові конкурентні переваги під впливом сукупного впливу ефектів масштабу охоплення та синергії. Більше того, кластерні

структури в регіоні, з одного боку, використовують конкурентні переваги певного регіону, а з іншого — формують додаткові конкурентні переваги для регіону. Узагальнення існуючих досліджень щодо впливу кластерів на рівень конкурентоспроможності регіону дало змогу сформувати схему взаємозв'язків між перевагами кластерного розвитку для підприємств-учасників кластера та регіону його розміщення (рис. 1) [9].

В сучасних умовах підвищення конкуренції на глобальних ринках кластери являють собою фундаментальну організаційну основу для реалізації базових принципів становлення національної і регіональної економіки та формування ефективних стратегій соціально-економічного розвитку регіонів. Із зростання обсягів інформації та знань в галузі ризиків у глобальній економіці значно змінилась і продовжує змінюватися роль кластерів в конкурентній боротьбі. Можливість шляхом кластеризації формувати необхідну критичну масу в окремих сферах діяльності дозволяє кластерам презентувати світу як унікальність, так і здатність будь-якої національної, регіональної чи територіальної економіки витримувати тиск з боку конкурентів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження показали, що в умовах інституціоналізації економічних відносин поділ економіки на сектори або галузі втрачає свою актуальність. Натомість, на перше місце виходять кластери — галузево-територіальні добровільні об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону [10], які є повноцінними, самодостатніми інституціями забезпечення сталого економічного розвитку економіки країни. Адже, координація дій та об'єднання зусиль державних органів, освітніх і наукових організацій, малого, середнього та великого бізнесу у формі кластера є запорукою успіху, посилення конкурентоспро-

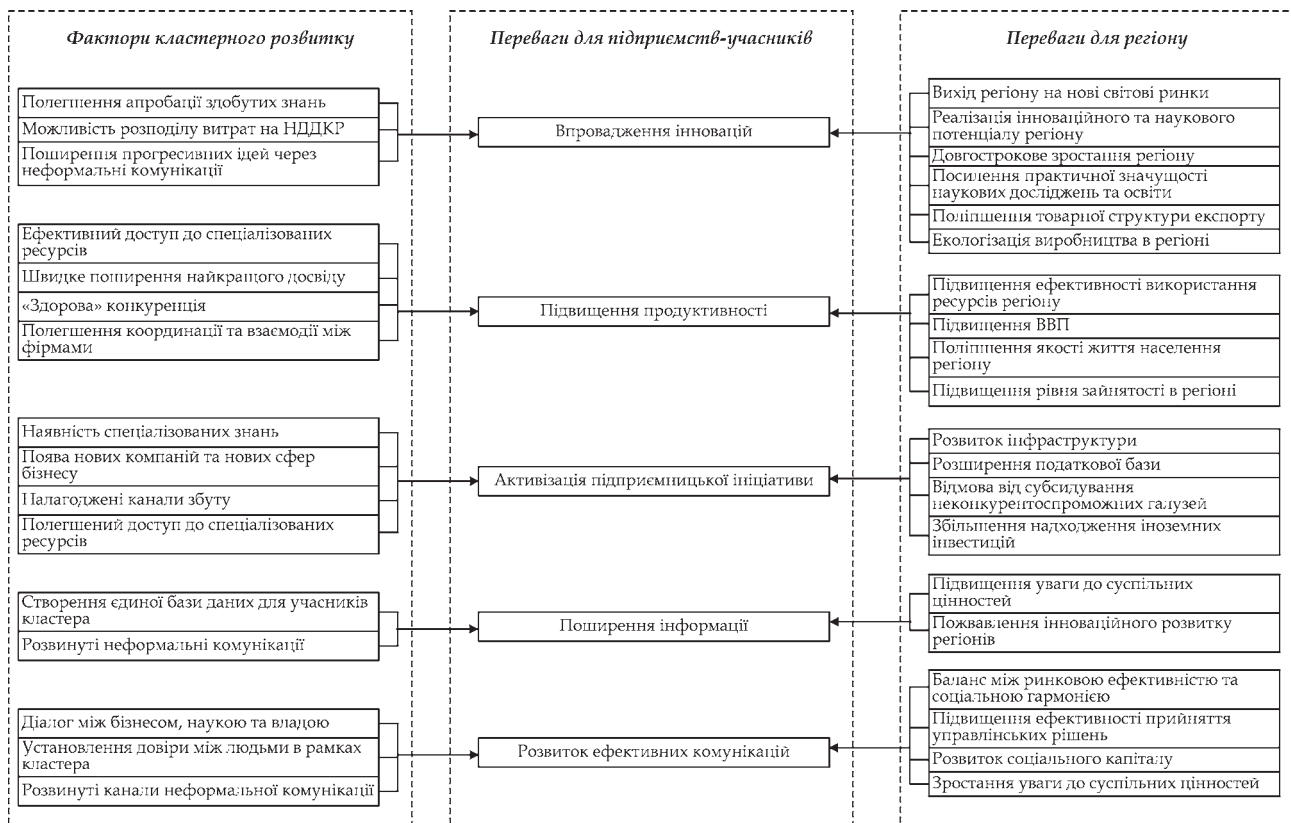

Рис. 1. Переваги від створення та функціонування кластерів, як інститутів ринкової економіки

можності господарства, підвищення життєвого рівня населення, стійкого розвитку економіки країни в умовах зростання міжнародної конкуренції, тенденцій глобалізації, швидкої зміни технологічних укладів на етапі розвитку інтелектуального суспільства.

Література

- Andersson T. The cluster Policies Whitebook / T. Andersson, S. Schwaag-Serger, J. Sorvik, E. Wise Hansson. — Sweden : IKED, 2004. — 266 p.
- Оскольский В. О. О перспективах становления конкурентоспособной региональной экономики / В. О. Оскольский // Экономика Украины. — 2007. — № 12. — С. 4–11.
- Соколенко С. И. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнерства. Кластеры: украинский контекст / С. И. Соколенко. — К. : Логос, 2002. — 645 с.
- Войнаренко М. П. Кластеры в институційній економіці : монографія / М. П. Войнаренко. — Хмельницький : ХНУ, ТОВ «Триада-М», 2011. — 502 с.
- Федоренко В. Г. Кластеры — системный инструмент повышения конкурентоспособности экономики / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Экономика та держава. — 2007. — № 9. — С. 6.
- Головня Ю. І. Кластерний підхід в управлінні регіональним агропромисловим розвитком / Ю. І. Головня, Л. П. Покотилук // Інвестиції: практика та досвід. — 2011. — № 10. — С. 55–58;
- Производственные кластеры и конкурентоспособность региона : монография / Кол. авт. под рук. Т. В. Усковой. — Вологда : Ин-т соц.-экон. развития территорий РАН, 2010. — С. 156.
- Войнаренко М. П. Использование кластерного инструментария для повышения уровня инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности региональной экономики / М. П. Войнаренко, Л. А. Рыбчинская // Украина и ее регионы на пути к инновационному обществу : монография : [в 4 т. ; Т. 4] / И. П. Булеев, В. И. Дубницкий, М. П. Войнаренко и др. ; под общ. ред. В. И. Дубницкого и И. П. Булеева ; НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. Донец. экон.-гум. ин-т ; Акад. экон. наук Украины. — Донецк : Юго-Восток, 2011. — С. 196.
- Єрмакова О. А. Роль кластерів у підвищенні міжнародної конкурентоспроможності / О. А. Єрмакова // Економіка промисловості. — 2009. — № 5. — С. 75–82.
- Войнаренко М. Концепція кластерів — шлях до відродження виробництва на регіональному рівні / М. Войнаренко // Економіст. — 2000. — № 1. — С. 29–33.